ئەمریکا و ئەنفال

نووسینی: سەمانسا پاوەر
وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: بەختیار کەریم

بەشی سێیەم

"لە سەردەمی جینۆسایدەکانی ئەرمەن، هۆلۆکۆست و خەمری ڕوژ، وڵاتە یەکگرتوەکان بێلایەن بوو، یان دواتر وەک لە جەنگی دووەمی جیهانیدا لە شەڕدا بوو لەگەڵ ڕژێمی جینۆسایدکار. بەڵام لە دۆزی کورددا ئەمریکا بوو بە هاوپەیمانی ڕژێمێکی جینۆسایدکار."
سەمانسا پاوەر لەم کتێبەدا

هاوکێشەی ئەمریکی: دوژمنی دوژمنەکەم

ڕازینەبوونی ئەمریکا بۆ وەدەرنانی ڕژێمی جینۆسایدکاری خەمری ڕوژ لە نەتەوە یەکگرتوەکان لە ساڵانی 1980کاندا، زادەی فراوانبوونی ئاشکرای ناحەزیی ئەمریکا بوو لە بەرامبەر ڤێتنام. بەهەمان شێوە، لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیش، هەڵوێستی ئەمریکا دەربارەی تاوانەکانی عێراق بەرامبەر بە کورد، زادەی بڕواهێنانی بوو کە کوردەکان بەلای ئێرانی ئیسلامیدا دایدەتاشن. ئەمریکا کە لە ئەگەری دەستبەسەرداگرتنی ئێرانی ئایەتوڵا خومەینی بۆ نەوتی پەدەگی عێراق زەندەقی چووبوو، لەوە دەترسا کە ئیسلامی ڕادیکاڵ ڕەوشی حکومەتە دۆستەکانی ئەمریکا لە سعودیە و ئیمارات بشێوێنێت. بەم پێیە لەگەڵ هەر سەرکەوتنێکی ئێران لە مەیدانەکانی جەنگ، ئەمریکا قولانجێک زیاتر لە عێراق نزیک دەبووەوە، نزیکایەتییەک کە کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر هەڵوێستی داهاتوی ئەمریکا دەربارەی تاوانەکانی سەدام لە دژی کورد.

لە سەردەمی جینۆسایدەکانی ئەرمەن، هۆلۆکۆست و خەمری ڕوژ، وڵاتە یەکگرتوەکان بێلایەن بوو، یان دواتر وەک لە جەنگی دووەمی جیهانیدا لە شەڕدا بوو لەگەڵ ڕژێمی جینۆسایدکار. لە دۆزی کوردا ئەمریکا بوو بە هاوپەیمانی ڕژێمێکی جینۆسایدکار. بەرێوەبەرێتی ریگان کە نەیدەویست سەرکەوتنی ئێران ببینێت، لە ساڵی 1982دا دەستی وەردایە جەنگەکەوە، بۆ ئەوەی سەرکەوتنەکانی ئێران سنورداربکات. دەستێوەردانێک کە وەزیری دەرەوە (جۆرج شۆڵتز) ناوینا "فۆرمێکی سنوردار لە سیاسەتی هاوسەنگیی هێزەکان". ئەمریکا سەرەتا 120ملیۆن دۆلاری لە شێوەی یەکەی کشتوکاڵییدا بە عێراق بەخشی، بۆ کڕینی گەنم، جۆ و برنجی ئەمریکی. ئەم برە دواتر زیادی کرد بۆ 500 ملیۆن دۆلاری ساڵانە. ئەم یەکانە زۆر گرنگ بوون چونکە یەکەکانی عێراق زۆر لاوازبوون و بری قەرزەکانیشی زۆر بوون، کە وای لە بانکەکان کردبوو کە بە ئاسانی قەرزی نەدەنێ. هاوکات ئەمریکا یەکەی دیکەی بەخشی بە عێراق بۆ هێنان و ناردنەدەرەوەی کەلوپەلی پیشەسازیی لە ئەمریکاوە. پاش ئەوەش کە بەغداد گرووپی تیرۆریستی ئەبو نیزالی دەرکرد، ئەمریکا عێراقی لە لیستی دەوڵەتانی یارمەتیدەری تیرۆردا لابرد. لە مانگی 10ی 1984دا ئەمریکا و عێراق پەیوەندییە دیپلۆماسیەکانیان دەستپێکردەوە، کە پاش شەڕی 1967ی عەرەب-ئیسرائیل تێکچووبوو. کارمەندانی ئەمریکی

زانیاری وردیان هەبوو لەسەر پەنابردنی سەدام بۆ ئەشکەنجە و هەڵواسین (لەسێدارەدان)، بەڵام ئەمریکا نەیدەتوانی ڕێگەبدات ئێران جەنگەکە بباتەوە.

چونکە هەردووک ئێران و عێراق خۆیان پرچەک دەکرد و دژایەتی ئایدۆلۆجی ئەمریکایان دەکرد، سەرانی ئەمریکا نیگەرانی زۆریان دەرنەبڕی کە هەردوولا یەکتریان وێراندەکرد. هاوکات سەرکەوتنی ئاشکرای عێراقیش شتێکی باش نەدەبوو بۆ ئەمریکا. چونکە پێدەچوو ئێران بڕوخایە، ئەمەش ڕێگەی بۆ سەدامی دڕندە خۆش دەکرد لە کەنداودا باڵادەست بێت. ئەمریکا شەڕەکەی بەتەواوی وەک شەڕی نێوان خومەینی و سەدام وێنادەکرد (ئەوە تەنها ناوکۆییەک بوو کە ئەو شەڕەی پێ ڕاڤە دەکرا). زۆر کەم بیریان لەو هەرزەکارانە دەکردەوە کە بەرەو بەرەکانی جەنگ تێیان دەخوڕین.

هەتا عێراق خۆشەویستی زیاتری ئەمریکای بەدەست دەهێنا، کوردەکان خۆشەویستی عێراقیان لەدەست دەدا. لە ساڵی 1982دا عێراق دەستیکرد بە پاکتاوکردنی زەوی زیاتری کوردنشین، زۆرێک لەوانەی ناچارکرد کە پێشتر ڕاگوێزرابوون بۆ ئۆردوگاکان جارێکی دیکە بگوێزنەوە. زۆنە حەرامکراوەکان فراوانتر کران و سیاسەتی ڕاگواستن چڕتر کرا. چونکە عێراق دەیویست هەموو ئەو کوردانە ڕابگوێزێت کە نەیدەتوانی کۆنترۆڵیان بکات، هەموو ئەو کوردانەی لە نزیک شەقامە سەرەکییەکان یان لەناو شارەکاندا نەدەژیان دەکرانە ئامانج. ئەم جارە کاتێک ڕژێمی سەدام کوردەکانی ڕاگواست، هیچ قەرەبوویەکی ئەوانەی نەکردەوە کە ڕۆیشتن، ئەوانەش کە مانەوە لە هەموو خزمەتگوزارییەک بێبەشکران و ڕێگەی بازرگانییان لێگیرا. سەرەڕای ئەوەی عێراق زۆربەی هێزەکانی بۆ جەنگی ئێران تەرخان دەکرد، بەڵام بەکارهێنانیان بۆ ئەو ناوچانە زۆر بەرفراوان بوو.

کوردەکان هەمیشە فورسەتخوازبوون، کاتێکیش جەنگی عێراق-ئێران دەستیپێکرد، هەردوو حیزبە سەرەکییەکەی کورد بوونە هاوپەیمانی ئێران. لە ساڵی 1983دا یەکێک لەم لایەنە سەرەکییانە (لایەنگرانی بارزانی) یارمەتی هێزەکانی ئێرانیاندا بۆ گرتنی شارێکی سنووریی، بەناوی حاجی هۆمەران. هێزەکانی عێراق بە شێنەیی تۆڵەیان کردەوە و نزیکەی 8.000 پیاوی کوردی سەر بە خێڵی بارزانیان دەستگیر کرد. لەناویاندا 315 منداڵ هەبوون، تەمەنیان لەنێوان هەشت و حەڤدە ساڵاندا بوو. دایکێک دەگێڕێتەوە کە "ویستم کوڕە بچوکەکەم بهێڵمەوە، کە زۆر منداڵ و نەخۆش بوو، لێیان پاڕامەوە، ئێوە سینەکەی ترتان بردوە، تکایە ئەمەیان مەبەن، پێیان گووتم، ئەگەر یەک شتی تر بڵێیت گوولەبارانت دەکەین، پاشان قۆناغە تفەنگێکیان کێشا بەسەر سنگمدا و کوڕەکەیان برد کە لە پۆلی پێنج بوو." پیاوەکان (لەگەڵ کوڕەکان) دەخرانە پاسەوە و بەرەو باشور دەبران و هەرگیز نەبینرانەوە. ئەو ژنانەی کە ئێستا بە "بێوەژنە بارزانییەکان" ناسراون، بەردەوام وێنەی لەچوارچێوەگیراوی برا، مێرد و کوڕە بێسەروشوێنەکانیان لەگەڵ خۆیان هەڵدەگرن، وەک خوشکە ڕۆحییەکانیان لە بۆینس ئاریس و بۆسنیا، کەساسی زانینی چارەنووسییانن. سەدام حوسەین شەرمی نەدەکرد لە دانان بەوەی سوپاکەی کردوویەتی. لە گووتارێکدا کە هاوشێوەی شانازیکردنە ئاشکراکانی ساڵی 1915ی تەڵعەت[1] بوو، سەدام گووتی: "خیانەتیان لە وڵاتەکەیان و لە یاسا کرد، ئێمەش سزایەکی توندمان بۆ بڕینەوە و چوون بۆ دۆزەخ." ئەگەرچی کوردەکان هەوڵیاندا لە نێوەندەکانی خۆرئاوا دۆزەکەیان زەقبکەنەوە، بەڵام نە ئەمریکا و نە هاوپەیمانەکانی نیگەرانییان بەرامبەر بەو کوشتارە پیشان نەدا.

ئەمریکا بە ئەندازەیەک ناوچەکەی پشگوێ خستبوو، کە تەنانەت ئەو کاتەش بێدەنگ بوو کە عێراق لەنێوان 2000 تا 4000 تەن مادەی کیمایی بکوژی وەدەست خست و دەستیکرد بە تاقیکردنەوەی لەسەر

[1] موحەمەد تەڵعەت وەزیری ناوخۆی دەوڵەتی عوسمانی و بەرپرسی یەکەمی جینۆسادی ئەرمەنەکان بوو. تەڵعەت لە ساڵی 1921 لە بەرلین لەلایەن لاوێکی ئەرمەنییەوە بەناوی (سۆگهۆمۆن تێهرلیریان) تۆپێنرا. دواتر تورکە کەمالییەکان وەک سیمبولێک بردیانەوە بۆ تورکیا و تا ئێستاس وەک پاڵەوانێک یادی دەکرێتەوە. وەرگێڕ.

ئێرانییەکان. هەڵوێستی بڕیاردەرانی ئەمریکی وەک ئەوا وابوو، کە ئایەتوڵاکان مرۆڤی ئێرانی و گەلی ئێرانیان لە چوارچێوەی ڕێسا ئەخلاقییە گەردوونییەکان سڕیبێتەوە. عیراق لەنێوان 1983 بۆ 1988 نزیکەی 195 جار چەکی کیمایی بەکارهێنا، ئەمەش بەپێی سەرچاوە ئێرانییەکان، بووە هۆی کوشتن و بریندارکردنی نزیکەی 50.000 کەس کە زۆربەیان سیڤیل بوون. فەرماندارێکی عێراقی گووتبووی "بۆ هەموو جانەوەرێک پاکژکەرەوەیەک هەیە" ئەم چەکانە کاریگەری سایکۆلۆجی ئەوەندە گەورەیان هەبوو، کە تەنانەت هێزە باش و پڕچەکەکانیش پاش ماوەیەک ورەیان دەشکا و ڕایان دەکرد.

ئەمریکا زیانی زۆری پێدەگەیشت لە بڵاوبوونەوە و بەکارهێنانی چەکی کیمایی. بەڵام هێشتا وەزارەتی دەرەوە و تەنانەت کۆنگرێسیش ڕێگەیاندا کە شاڵاوەکانی عیراق بێدەنگ تێپەڕبن. یەکەم ڕاپۆرت لەسەر بەکارهێنانی چەکی کیمایی لەلایەن عێراقەوە لە ساڵی 1983دا گەیشتە دەست وەزیری دەرەوە شوڵتز. بەڵام تا 5ی 3ی 1984 قسەکەری وەزارەتی دەرەوە بەیاننامەی سەرکۆنەکردنی ڕانەگەیاند. تەنانەت ئەو کاتەش لە ڕێگای سەرکۆنەکردنی هەدووولاوە، خۆی لە لۆمەکردنی عێراق پەنادا. قسەکەرەکە وتی: "لە کاتێکدا سەرکۆنەی پەنابردنی عێراق بۆ چەکی کیمایی دەکەین، حکومەتی ئەمریکی داواش لە ئێران دەکات کە ئەو ڕێگەچارانە قبوڵبکات کە لەلایەن چەندین دەوڵەت و ڕێکخراوی نێودەوڵەتییەوە پێشکەشی کراون و کۆتایی بەم لافاوی خوێنە بهێنێت." بگرە ئەم سەرکۆنەکردنە هاوسەنگەش لای هەندێک لە جڤاتی هەواڵگریی ئەمریکی توندوتیژ بوو. لە 7ی 3ی 1984دا، ڕاڤەکارێکی هەواڵگریی گلەیی کرد: "ئێمە پەیوەندییەکی تازە خونچەکردوومان [لەگەڵ عێراقدا] لەناوبرد، لەئەنجامی وەرگرتنی هەڵوێستێکی توند لەدژی بەکارهێنانی چەکی کیمایی." هەوڵەکان لەناوخۆی ئەمریکادا بۆ قەدەغەکردنی بەرهەمهێنان و فرۆشتنی چەکی کیمیایی، ڕووبەڕووی دژایەتییەکی توند بوونەوە لەلایەن جڤاتی هەواڵگریی لە واشنگتۆن، هەروەها لەلایەن هاوپەیمانی وەک ئەڵمانیای خۆرئاواوە، کە قازانجێکی زۆر باشی دەکرد لە فرۆشتنی مادە کیمیاییەکان. زۆرترین شت کە کۆمەڵگای نێودەوڵەتیی وەک بۆڵەیەک دەربڕی، بڕیاری ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتوەکان بوو بۆ "نارەزایی" دەربڕین لەبەرامبەر بەکارهێنانی چەکی کیمایی.

ئەمریکا چەند پۆزشێکی هەبوو بۆ ئەو هەڵوێستە نەرمەی لەهەمبەر بەکارهێنانی چەکی کیمایی لەلایەن عێراقەوە. وایان نیشان دەدا کە ئەو بەکارهێنانە تەنها وەک دوا پەناگە (دوا دەرفەت) و پاش شکستخواردنی هێزە ئاساییەکانی عێراق بووە. ئەگەرچی عێراق وەک یەکەم بەکارهێنان چەکی کیمایی بەکاردەهێنا، بەڵام ئەم ئۆپەراسیۆنانە وەک بەرگری لەخۆکردن ناوزەند دەکران کە بۆ تێکشکان و کەمکردنەوەی شاڵاوەکانی ئێران بەکاردەهاتن، نەک بۆ دەستبەسەرداگرتنی زەوی. ئەمە، بێگومان، ئارگومێنتێکی بەهێز بوو، چونکە پێدەچوو لایەنگرانی شاڵاوی بەرگری لەخۆکردن و دەستپێشخەریی هەمان ئەم ڕەشناڵە بۆ بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمیش بەکاربهێنن.

وەڵامێکی ئامەدەباشی ئەمریکا بۆ ئەو ڕاپۆرتانەی کە باسیان لە بەکاهێنانی چەکی کیمایی دەکرد، بریتیبوو لە پێداگرتن لە بەدواداچوونی زیاتر. لە چەند بۆنەیەکدا نەتەوە یەکگرتوەکان چەند تیمێکی ڕاستیی دۆزەرەوەیان دەنارد کە بەکارهینانی گازی (مەستەرد و تابوون)یان لەلایەن عێراقەوە پشتڕاست دەکردەوە. بەڵام بڕیاردەران پێشوازیان لەم ڕاپۆرتانە، بە پێداگرتن لەوەی هەردوولا چەکی کیمیاییان بەکارهێناوە، دەکرد. کاتێک سەدام دڵنیابوو کە لەسەر بەکارهێنانی چەکی کیمایی لەدژی ئێران ئابلۆقەی ناخرێتە سەر، ئەوجا دیکتاتۆری عێراقی زانی کە شتێکی بەدەستەوەیە.

ماوێتی

مافی کۆپیکردنی ئەم بەرهەمە بۆ ماڵپەڕی دەنگەکان و وەرگێڕ پارێزراوە. بۆ پەیوەندیی:

ماڵپەڕی دەنگەکان:
dangakan@yahoo.ca
goran@dengekan.com

وەرگێڕ:
bakhtyarkarim@hotmail.com